।। श्रीमद्गरुडमहापुराणम् ।।

विद्वान्. बिदरहल्लीत्युपाह्वः कृष्णाचार्यः

अजमजरमनन्तं ज्ञानरूपं महान्तं शिवममलमनादिभूतदेहादिहीनम् ।
सकलकरणहीनं सर्वभूतस्थितं तं हरिमलममायं सर्वगं वन्द एकम् ।।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ।।

प्रथमाध्यायः

पुराणपीठिका — शौनकादयः सूताचार्यमपृच्छन् । देवेषु श्रेष्ठः कः ? मुख्यतो ध्येयः कः ? अस्य जगतः सृष्टिस्थितिलयानां कर्ता कः ? धर्मस्य कः प्रवर्तकः ? दुष्टानां निग्राहकः कः ? किं दैवलक्षणम् ? सृष्टेः रहस्यं कथय । हरेरनुग्रहाय कं व्रतं चरणीयम् ? को योगो विहितः ? तस्यावतारान् कथय इति ।

सूत उवाच— एतेषां सकलप्रश्नानामुत्तरो गारुडेऽस्ति । एतत्पुराणमादौ गरुडः कश्यपायोवाच । व्यासादहं लेभे । भगवतो हरेरवतारा असङ्ख्येयाः । कुमारः, कपिलः, पृथुः, मत्स्यः, कूर्मः, वराहः, इति कल्किपर्यन्तमेकविंशतिरूपाणि प्रथितानि । मन्वादिभूपालकेषु वेदद्रष्टृ एवमादिषु सर्वेषु महापुरुषेषु हरेः कलाः सन्ति ।

आहत्य गरुडमहापुराणे अष्टशताधिकाष्टसहस्रश्लोकाः सन्ति । त्रिकाण्डात्मकमिदं पुराणम् । कर्मकाण्डं, प्रेतकाण्डं ब्रह्मकाण्डमिति । केषुचित् कोषेषु न ब्रह्मकाण्डं परिगणितम् ।

द्वितीयोऽध्यायः

पुराणागतिक्रमः - ध्यायन्तं शङ्करमपृच्छत् चतुर्मुखः । ''वयं सर्वे त्वामेव परदैवः' इति जानीमः । परं त्वं कमन्यं ध्यायसि ? तत्वेषु सारात् सारं कथय' इति । शङ्कर उवाच- 'सर्वप्राण्यन्तर्यामिणं हरिं ध्यायामि । मयाऽऽचरणीया भस्मधारणादिव्रता अपि विष्णुप्रीत्यर्थम् । तत्त्वसारं विष्णौ पृच्छामः' इति । इत्युक्त्वा सर्वे ब्रह्मादय विष्णोः समीपं जग्मुः, शङ्करोऽस्तुवत् हरिं

(तस्यां स्तुतौ एकः श्लोकः -

यं वाक्येष्वनुवाक्येषु निषत्सु उपनिषत्सु च ।

गृह्णन्ति सत्यकर्माणं सत्यं सत्येषु सामसु ।।

श्लोकोऽयं महाभारते शान्तिपर्वण्यप्यस्ति । वाक्येषु- ऋक्शाखासु, अनुवाक्येषु- यजुःशाखासु, उपनिषत्सु च, सत्येषु- मीमांसाशास्त्रेषु, सामसु, सत्यकर्माणं, सत्यं - तन्त्रात्मकं हरिं गृह्णन्ति - स्तुवन्ति)

हरिरुवाच— 'हे देवाः पुरा विनता गरुडमाता नागमातायाः दास्यभूत् । तस्याः मोचनार्थं गरुडो मां तपः चचार । अपरोक्षीभूते मयि नानावरानयाचत । तेषु वरेषु 'पुराणकर्ताऽहं स्याम्' इत्येको वरः । तद्वरेण गरुडो यत्पुराणसंहितायाः प्रवर्तकस्तत्संहितायां युष्मत्सर्वजिज्ञासाया उत्तरमस्ति' इति । पुराणसंहितामिमां हरेः सकाशात् ब्रह्मशिवगरुडादयः गरुडात्काश्यपोऽवाप । अध्यायान्ते गरुडविद्योपदेशोऽस्ति । तन्मन्त्रसिद्ध्या कश्यपो दग्धवृक्षमजीवयत् ।

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

वैतरणीसरिद्विवरणम् - यमपुरे वैतरणीति नद्यस्ति । शतयोजनविस्तीर्णेयं नदी, अत्यन्तभयावहा प्राणिनां पूयशोणिततोया सा नदी, वज्रतुण्डैः कृमिभिः सङ्कुलिता । तत्र द्वादशादित्या एकदैवोदितास्तापयन्ति पापिनः । ये मनुजा देवब्राह्मणार्थं न वितरन्ति धनादिकं, ते पतन्ति अस्यां नद्याम् । मातापितरौ गुरुन् देवान् पुराणवक्तारं, धर्मशीलां पतिव्रतां पत्नीं, ये अवमन्यन्ते, ते पतन्ति अस्यां नद्याम् । भिक्षुकं विप्रं ये विघ्नादिभिः हिंसन्ति, ये विश्वासघातिनः, ये ब्राह्मणाय प्रतिश्रुत्य न पुनः दास्यन्ति, ये यज्ञविध्वंसकाः, ये पैशुनास्ते सर्वे तत्र कृमिभिः पीड्यन्ति । वृषलीपतिः ब्राह्मणः, कन्यादूषकः, कपाली शूद्रः, ते वसन्ति चिरमस्यां नद्याम् । एवमन्यान्येन पापेन नरके तथा नद्यामस्यां विविधदुःखभागिनो भवन्ति ।

लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ।

येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥

मङ्गलं भगवान् विष्णुः मङ्गलं गरुडध्वजः ।

मङ्गलं पुण्डरीकाक्षः मङ्गलायतनो हरिः ॥

श्रीगरुडमहापुराणे प्रेतकाण्डः सम्पूर्णः

अथ ब्रह्मकाण्डः

मल्लानामशनिः नृणां नरवरः स्त्रीणां स्मरो मूर्तिमान् ।

गोपानां स्वजनोऽसतां क्षितिभुजां शास्ता स्वपित्रोः शिशुः ॥

मृत्युर्भोजपतेः विधातृविहितः तत्वं परं योगिनाम् ।

वृष्णीनां च पतिः सदैव शुशुभे रङ्गेऽच्युतः साग्रजः ॥

(मङ्गलश्लोकोऽयं श्रीमद्भागवतेऽपि दशमे एकचत्वारिंशेऽस्ति)

हरिरेवादौ नम्यः - शौनकशिष्याः शौनकमपृच्छन्, 'हरौ भक्तिः कथं वर्धते मनुष्याणामिति । शौनक उवाच 'सिद्धाश्रमं गच्छामः, अत्रास्ति श्रीव्यासशिष्यः सूतः, स वेत्ति सकलं व्यासानुग्रहेण' इति । तत्र गत्वा सशिष्यः शौनकोऽपृच्छत् व्यासशिष्यं सूतम् । 'केनोपायेन विष्णुः प्रसन्नो भवति ? कथं वा कार्यं तस्य पूजा ?

मुक्तिसाधनभूतानि तत्त्वानि ब्रूहि' इति ।

सूतस्तु मङ्गलव्याजेन विष्णुवैष्णवादीन् ननाम । अतः पुनरपृच्छत् शौनकः सूतं सत्स्वन्यासु देवतासु तास्त्यक्त्वा कुतो वैतानेव नमसि' इत्यतोऽब्रवीत् । सर्ववेदैकवेद्यं, पुराणेतिहासेषु सवत्र प्रतिपाद्यं सर्वोत्तमं हरिमेवादौ नमेत् । न शङ्कराद्याः । न पार्थक्येनान्यान् देवान् भजेत् । पृथक्पूजेन न ते तृप्तिमायान्ति । अतस्ते न पृथक् पूज्याः । रुद्रादिप्रतीकान्तरेण न पूज्यो हरिः, किन्तु वाय्वन्तर्यामित्वेनैव पूज्यः । हरिसमर्पितनैवेद्यशेषादीन् वायोः समर्पयेत् । नचास्ति विष्णोः सदृशोऽन्यो देवः, न गुरुश्च वायोरन्यः। पुराणेषु मध्ये श्रीमद्भागवतम्, श्रीविष्णुपुराणम् तथा गारुडं च श्रेयःकराणि । श्रीगरुडे च कर्मकाण्डं धर्मकाण्डं ब्रह्मकाण्डं चेति त्र्यंशानि सन्ति । तत्र तृतीयांशश्रवणेनाधिकं पुण्यम् । ततो मत्स्यपुराणं कूर्मपुराणं वायुपुराणं चेति, आहत्य षट्पुराणानि सात्विकानि । तत्रापि मत्स्यकूर्मे सत्वाधमे, वायुपुराणं तु सत्वमध्यमम् । अन्यानि त्रीणि सत्वोत्तमानि ।

स्कान्दं, पद्मं, वामनं, वराहं, आग्नेयं भविष्यं चेति षट् राजसानि । तत्राप्यस्ति सात्विकराजसः राजसराजसः राजसतामस इति भेदः । राजसभूयिष्टत्वात् राजसानीति व्यवहारः । ब्रह्माण्डं, लिङ्गं, ब्रह्मवैवर्तकं, मार्काण्डेयं, ब्राह्मं नारदं चेति षट्तामसपुराणानि । एवं विष्णुधर्मोत्तरादीन्युपपुराणानि सन्ति । तत्रापि सात्विकादिप्रभेदोऽस्ति । वेदेभ्योऽर्थतो वैशिष्ट्यं महाभारते । तत्रापि श्रीमद्भगवद्गीतिका वरा, श्रीविष्णुसहस्रनाम च ।

क्रतुष्वश्वमेधः, नदीषु गङ्गा, आयुधेषु सुदर्शनः, छिन्नभक्तेषु रुद्रः, अच्छिन्नभक्तेषु वायुः श्रेष्ठः, तथा देवेषु प्रवरो हरिः, पुराणेषु गारुडम् ।

सर्वोत्तमत्वात् हरिर्नम्यः, भाग्यात्मिका श्रीः, जीवोत्तमत्वात् वायुः, वाक्यरूपत्वात् भारती, उपसाधकः शेषः, यद्यपि हरिरेव व्यासः, तथापि पुराणादिग्रन्थानां वक्ता, अतो वाच्यवक्तृस्वरूपो हरिः । तथापि क्वचित्तामसपुराणेषूक्तं 'व्यासः कश्चन ऋषिः' इति । अज्ञमोहानाय यदुक्तं तत्र दुष्टानां दाढर्यार्थं मङ्गलश्लोके व्यासनारायणौ पृथङ्नमितौ ।

चत्वारिंशोऽध्यायः

नरहरेः प्रादुर्भावः - पक्षिरूपिणा वायुनोक्तं श्रुत्वा दैत्योऽतीव चुकोप । विष्णोर्मूलं, द्विजाः, अश्वत्थवृक्षः, वृन्दावनमित्यादीनि मत्वा याच्नार्थमागतं द्विजं जघान । अश्वत्थवृक्षानग्निना ददाह । गावो जघान, एवं निन्द्यानि कर्माणि चकार । स्वपुत्रं प्रह्लादं उवाच हे कुलाधम ! कुत्रास्ति तव हरिः, सर्वत्र व्याप्तो हरिः स्तम्भे कुतो न दृश्यते ? बालक उवाच स्तम्भेऽप्यस्ति । 'एवं चेत् दृग्विषयो भवेत्, नो चेत् खड्गेन हरामि त्वच्छिरम्' इत्युक्त्वा मुष्टिना तताड स्तम्भम् । बालकस्य भक्तस्य प्रह्लादस्य वाक्यं सत्यं कर्तुं श्रीहरिः प्रादुर्बभूव स्तम्भात् । सुतीक्ष्णदंष्ट्रं करालजिह्वं, करालदंष्ट्रं श्रीहरेः रूपम् । तादृशं रूपं दृष्ट्वा दैत्यश्चिन्तयामास । 'असौ मायावी हरिः, तं हनिष्याम्यद्यैव' इति । पतङ्गोऽग्निमिव हरेः समीपं जगाम दैत्यः । उरगं गरुड इव जग्राह, दैत्यं ततो विददार दैत्योदरम् । सर्वे सज्जना मुदमापुः, देवाः प्रसूनवृष्ट्या स्वसन्तोषं प्रकटयामासुः । उग्रं नरहरिं ब्रह्मादयो देवास्तुष्टुवुः । सर्वैः सुरैः स्तुतोऽपि न शान्तो नृहरिः । अतः प्रह्लादं प्रेषयामासुः । स नत्वा हरिं तुष्टाव च

प्रह्लादः । दानयज्ञादिद्वादशलक्षणलक्षितोऽपि द्विजः यदि न भक्तः हरेः, सो भक्तात् चण्डालादवरः । हरिभक्तिरेव प्रधानं, सैव दानादिधर्मान् सार्थकान् करोति । हे हरे ! सर्वे ब्रह्मादयस्तवाधीनाः नाहं विभेमि भयानकात् युष्मद्रूपात्, संसारादेव बिभेमि' इत्यादि ।

स्तुतः प्रसन्नो नरहरिः 'वरान् वरय' इत्युवाच बालकम् । 'हे हरे ! विषयेषु रतिर्न स्यात् । त्वय्यचला भक्तिः स्यात् इत्यप्रार्थयत् । तथापि श्रीहरिरवोचत् 'मदाज्ञया राज्यं प्रशासय । मदर्पणबुद्ध्या संसारलेपो न भवति' इति ।

प्रह्लादादिकर्मजदेवतानन्तरकक्षायां परिगणिता गङ्गा । त्रिविक्रमपादाङ्गुष्ठनखाग्रस्पर्शात् स्फुटितब्रह्माण्डकटाहात् सृतं बहिरुदकं तदेव निखिलमलापहन्त्री गङ्गा हरजटामण्डिता विष्णुपादोदकभूता । एषा वरुणभार्या यदा वरुणो महाभिषङ्नाम्नाऽवततार तदा सा अभिषेचनी नाम्नाऽवततार । एवं शन्तनोर्भार्या सुषेणा, मण्डूकमुनिभार्या मण्डूकिनीति चत्वारि रूपाणि ।

अन्ततोऽस्मिन्नध्याये यद्यत्सन्दर्भे हरे यद्यत् रूपं स्मरेत् इति सुदीर्घो उपदेशोऽस्ति ।

समाप्तं गरुडमहापुराणे ब्रह्मकाण्डम्